

Педагогічний ретроспектив

Висвітлення проблеми вивчення дитини на сторінках журналу «Шлях освіти»

(20-ті роки ХХ ст.)

Михайло АНТОНЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

Актуальність теми вивчення дітей зумовлюється сучасними пошуками оптимальних умов для психічного й особистісного розвитку індивідуальності дитини. Здійснювати таку роботу потрібно для того, щоб зрозуміти неповторність внутрішнього духовного світу вихованця, побачити те особливе, що вирізняє його з-поміж інших. У зв'язку з цим доцільним є звернення до публікацій часопису «Шлях освіти», в якому питанням цілісного дослідження дитини приділялося багато уваги. Таке зацікавлення є цілком закономірним, оскільки в журналі друкувалися праці, присвячені проблемам педології, науки, яка особливо активно розвивалась в Україні у 20-х – першій половині 30-х років ХХ ст. Саме ця наука намагалася вирішувати завдання, які зримо постали у наш час. Передусім це стосується індивідуалізації та диференціації навчально-виховного процесу, створення в школах психологічних служб. До того ж звернення до минулого нерідко означає творчий діалог з ним, пошуки перспективних напрямів розвитку сучасної педагогічної теорії і практики. Такий діалог є також своєрідним містком між нинішнім і попереднім поколіннями педагогів-дослідників.

У буквальному розумінні педологія – це наука про дітей, а точніше – сукупність психологічних, анатомо-фізіологічних, біологічних, соціологічних концепцій психічного й фізичного розвитку дітей і молоді. Виникнення педології було зумовлене проникненням у психологію і педагогіку еволюційних

ідей і розвитком прикладних галузей психології та експериментальної педагогіки. Основоположником педології вважають американського психолога С.Холла, який 1899 р. заснував у Чикаго першу педологічну лабораторію. На початку ХХ ст. педологія набула значного поширення й у країнах Європи.

Варто зазначити, що на необхідність вивчати дитину ще у 1867 р. вказував К.Д. Ушинський. Так, у праці «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології» він однозначно стверджував: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна *перше пізнати її* також в усіх відношеннях» (виділено автором – М.А.) [17, с. 199].

Основне педагогічне питання, що мало зрушити з місця тогочасну, за словами С.Т. Шацького, «туманну педагогіку», полягало не у трактуванні того, що таке школа і якою вона має бути, а в з'ясуванні того, «що таке дитяче життя, які його характерні риси і в чому його цінність для роботи школи» (виділено автором – М.А.) [18, с. 84].

В одному з перших концептуальних документів Народного комісаріату освіти радянської України – Декларації Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (1920 р.) – зазначається, що за останні десятиліття педологія яскраво доводила ту думку, що особистість дитини (до часів юнацтва) треба розглядати як особливу, що вона потребує спеціального ставлення до себе відповідно до тих психофізичних особливостей дитячого організму, які відрізняють його від дорослого. У документі також зауважується, що педологія рішуче висунула гасло єдності всієї виховної системи з дитиною, розуміючи її як єдність виховання від народження до юності та в кожний окремих момент життя: «кожний дитячий крок є кроком виховання» [4, с. 208].

Цьому питанню були присвячені статті вченого педолога М.Тарасевича, опубліковані на сторінках

журналу «Шлях освіти». Так, в одній із них («Педологія та її значення в сучасному педагогічному будівництві», 1923 р.) він, зокрема, наголошує, що організація дитячого життя передусім означає:

– вивчення дітей, всієї зовнішньої обстановки їхнього життя;

– врахування всіх постійних і можливих чинників, що спотворили, зіпсували це життя;

– постійне вивчення біологічних і психічних законів еволюції людини задля того, щоб у кожний момент власної творчої роботи вміти *зрозуміти* бажання дітей, *передбачати* їхні потреби, усунути всі чинники, що гальмують їхній розвиток, постійно уважно *спостерігати* і *слідувати* за дитячими зусиллями [16, с. 4].

Вчений вважає, що замість штучної педагогіки, яка «штовхає» виховну роботу з дитиною на шлях надуманих теоретичних надбудов, навіть і виправданих експериментальною педагогікою, у педології з'являється один принцип, один закон, одна вимога – не на дітей впливати, не дітей змінювати, а впливати на життя, змінювати навколишню обстановку – середовище – так, щоб вона давала все необхідне для їхнього повноцінного розвитку. На думку М.Тарасевича, можна використовувати з педологічних підручників ті чи ті інші положення з метою виправдати власну рутинну педагогічну теорію або, ще гірше, оголосити себе педологом і відразу взятися за здійснення індивідуальних чи масових експериментів, анкетування серед дітей, не замислюючись над тим, наскільки діти є «крихким матеріалом» для експериментування. А тим більше дитинство, народжене в епоху голоду і громадянської війни, яке дуже легко підпадає під небезпечні наслідки гострих і довгочасних психічних травм, що мали глибокі соціальні причини.

М.Тарасевич зазначав, що все значення педології полягає в тому, щоб розкрити сенс «справжнього життя», такої атмосфери, яка, цілком відповідаючи проблемам еволюції особистості, пробуджувала б у неї ті ціннісні задатки й паростки, що «посіяні» найбільш високими прагненнями попередніх поколінь.

В іншій статті (1930 р.) М.Тарасевич, вивчивши і проаналізувавши негативні наслідки жорстокого поводження з дітьми і фізичного насильства над ними, зробив такі висновки:

– побої, крик, загрози, різкий суворий тон, а тим більше фізичне насильство є гострими і тяжкими психічними травмами для дітей;

– психічні травми викликають у дітей, окрім тяжких фізіологічних афектів страху з відповідними порушеннями з боку серця, дихання, органів травлення і вегетативної нервової системи, ще й подальші психоневрологічні розлади;

– примусове насильство виховує у дітей негативні тенденції в поведінці, породжує обман і звичку по-рабськи підкорятися чужій силі;

– особливо травмуючий вплив мають суперечки, бійки, брутальний тон між дорослими у присутності нервової дитини;

– реактивні стани, що виникають у дітей на ґрунті довгочасно травмуючої обстановки, призводять до конфліктів, тяжких нервових захворювань, агресивної помсти, антисоціальної поведінки, спроб самогубства тощо [15, с. 36].

Дослідник виділяє два моменти, які, на його думку, визначають придатність до педагогічної діяльності, а саме:

1) доброзичливість і довіру, які педагог має вміти завжди створювати навколо себе;

2) широку і різнобічну освіту в усіх галузях, що мають відношення до правильного розуміння і врахування питань взаємовідносин середовища і дитини [16, с. 13]. Це дає педагогові необхідні фізіолого-біологічні, психологічні і соціально-економічні знання, що входять до складу поняття «середовище і дитина» і важливі для педагогічної діяльності не як різнобічний енциклопедизм, а як попередня лабораторна школа в умінні пізнання життя.

М.Тарасевич зазначає, що є багато педологічних методів, а саме:

– біографічний;

– природний експеримент;

– психоаналіз;

– метод вивчення продуктів дитячої творчості;

– анкетний метод;

– тести;

– лабораторний психологічний метод;

– метод кореляції;

– порівняльний метод [там само, с. 16–20].

На думку вченого, необхідно попередньо спостерігати і вивчати дітей. Лише тривала пропедевтична робота – спостереження, збирання матеріалу про дітей, розпитування їх та осіб, які їх оточують, виявлення ступеня психофізичного розвитку і наявних дефектів в окремих дітей, визначення на основі даних своїх власних спостережень усього різноманіття дитячих характерів, темпераментів, індивідуальностей – може дати майбутньому педагогові необхідний матеріал для того чи іншого експерименту або анкетування серед дітей, сприятиме успіхові у роботі. Педагог-практик може стати педологом тільки тоді, коли він знає, які діти його оточують і якими умовами життя він їх оточує.

У статті «Діти-дезорганізатори» (1929 р.) Е.Мушина зазначила, що вивчення дитячих колективів працівниками Харківського кабінету соціальної педагогіки привело до думки щодо необхідності виділити окремо питання про дезорганізаторів. У зв'язку з цим автор, зокрема, пояснює: «За дезорганізаторів ми вважаємо тих учнів, що під час організованого шкільного життя, під час чи то навчальної, чи то громадської праці дитколективів активно чи пасивно заважають роботі, уникають її, причому це спостерігається не випадково, а систематично. Ці діти вимагають до себе великої уваги керівника і різних спеціальних виховних впливів, що далеко не завжди дають позитивні ефекти» [9, с. 47].

У практичному процесі вивчення цього питання дослідниця виокремила дві складові.

Перша – вивчення самих дезорганізаторів: збирання про них відомостей, класифікація їх за основними ознаками відхилень в їхній поведінці. Друга – окреслення основних методів педагогічної роботи з дезорганізаторами на підставі дослідів, експерименту тощо з метою повернути цих дітей до нормального дитячого колективу [там само, с. 46].

Для того, аби краще виявити поведінку дезорганізаторів, було зібрано відомості про їхнє колективне життя поза школою. З'ясувалося, що майже всі вони є активними членами вуличних колективів, переважно входять до груп дітей, старших від них за віком. «Діяльність цих колективів, – пише автор, – головним чином ігрова, але великий відсоток їх має і хуліганські нахили. Дезорганізатори деяких шкіл перебувають головним чином у колективах хуліганських. Роль дезорганізаторів у вуличних колективах переважно переймальна, лише незначний відсоток їх ватажує в цих колективах. Це має велике для педагога значення, бо воно вказує на те, що діти-дезорганізатори саме тут набувають своїх звичок» [там само, с. 49].

На думку дослідниці, діти-дезорганізатори – це здебільшого діти з великою, але малосформованою й маловнормованою активністю. У відповідних умовах вони з дезорганізаторів стають організаторами. Свої звички вони переймають від старших дітей на вулиці або в несприятливих умовах домашнього життя, що зазвичай у них є гіршими, ніж у решти дітей. Батьки й педагоги знають цих дітей дуже мало, й переважно з негативного боку. Ті заходи впливу, які вони вживають щодо них, – переважно непедагогічні і тому не дають якихось конкретних позитивних наслідків. Щоб зробити з цих дітей корисних членів суспільства, потрібно мобілізувати навколо цієї проблеми не лише увагу педагогів, а й широких громадських кіл [там само, с. 51–52].

А.Залкінд одну зі своїх статей (1925 р.) присвятив висвітленню результатів вивчення сексуального питання, а саме поширенню серед так званих важких дітей тенденції до ранніх статевих стосунків. Автор зазначає, що ці діти надто рано починають статеве життя, до того ж не тільки в нормальних, а й у схилених формах. Причиною такого надмірного збудження (гіперсексуальності) А.Залкінд називає те, що такі «діти не можуть у непогіднім соціальному і педагогічному житті сьогочаснім використовувати свою енергію правдивими творчими, що радують дитину, шляхами, внаслідок цього ця не використана енергія додатково припливає до сексуальних учуттів як таких, що не вимагають особливої активності і разом з тим дають утіху (недоцільні переключення енергії)» [5, с. 33].

Дослідник вважає, що допоміжним моментом, який сприяє ранньому сексуальному розвитку, є збільшена природжена загальна вразливість: чим вона багатша й чутливіша, тим більше, за відсутності творчих виходів, концентрується навколо сексуальних спрямувань. А.Залкінд дійшов і такого висновку: обставиною, що також збільшує сексуальну

вразливість, є недостатня загальна здібність, здатність дітей затримувати (гальмувати) свої первісні потяги [там само, с. 44].

Е.Катков у статті «До проблеми й методики експериментального вивчення дитини й колективу в ранньому дитинстві» зазначає: «Успіхи об'єктивного напрямку в вивченні особистості не тільки усунули геть «песимізм» щодо можливості пройти в дитинство, як «навіки втрачений рай» – навпаки, як ніколи ярко поставили у всю широчінь потребу його вивчення. Глибоке вивчення його потрібне для розуміння як проблеми розвитку механізмів дозрівання особистості взагалі, так і багатьох елементів взаємовідношення її із складним формуючим матеріальним і соціальним середовищем і колективом зокрема» [7, с. 25].

Сучасний вчений-психолог Ю.Гільбух у статті «Друге народження педології?» образно називає цю науку каменем, яким знехтували будівельники. Автор вказує на гуманістичну спрямованість радянської педології 20-х – першої половини 30-х років ХХ ст., характеризує її внесок у розвиток тестології, звертаючи також увагу на її передчасне й необачливе вторгнення у шкільну практику [2, с. 29, 32]. Позитивним у педології було перенесення психологічного експерименту з лабораторії до школи, що сприяло побудові навчально-виховного процесу на основі вивчення дитини, її вікових і психологічних особливостей, умов життя. Водночас педологія ґрунтувалася на визнанні фаталістичної зумовленості долі дітей біологічними й соціальними факторами, впливу спадковості й середовища, які розглядалися як незмінні. Головним способом вивчення дитини вважалися тестові випробування, за допомогою котрих визначався «розумовий вік» і «коефіцієнт розумової обдарованості». Педологія була піддана різкій критиці в постанові ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 р. «Про педологічні перекручення в системі наркомосів». Ця критика супроводжувалася запереченням усього позитивного, що було напрацьовано прихильниками педології, і, врешті-решт, це призвело до істотного недооцінювання проблеми вікового розвитку й вікових особливостей, завдало шкоди розвитку дитячої психології і педагогіки [3, с. 355–356]. У зазначеній постанові вказувалося на необхідність створення марксистської науки про дітей, для чого було заплановано здійснити такі заходи:

- відновити повністю у правах педагогіку і педагогів;
- ліквідувати ланку педологів у школах і вилучити педологічні підручники;
- визнати неправильними постанову Наркомосу РРФСР про організацію педологічної роботи і постанову РНК РРФСР «Про організацію педологічної роботи в республіці» (1931 р.);
- скасувати викладання педології як особливої науки в педагогічних інститутах і технікумах; розкритикувати у пресі всі, що вийшли, теоретичні книги сучасних педологів;

– бажаних педологів-практиків перевести в педагогі [10, с. 174–175].

У 60-ті роки ХХ ст. В.О. Сухомлинський підкреслював, що вольові методи, адміністрування завдали великої шкоди шкільній справі: «... майже одночасно з генетикою педологія була оголошена буржуазною псевдонаукою. В цій науці, можливо, було багато формального, але це була наука, її предметом були методи вивчення дитини. Тепер же вчитель по суті не має елементарного уявлення про методику спостереження, вивчення, дослідження розумових здібностей, пам'яті, мислення дитини. Я глибоко переконаний, що вирок у справі педології був занадто суворий і ні на чому не обґрунтований» [13, арк. 8–9]. А у праці «Як виховати справжню людину» Василь Олександрович констатує: «Я вважаю, що школа лише тоді школа, коли головний предмет у ній – людинознавство, коли пізнання світу починається з пізнання людської душі...» (виділено автором – М.А.) [14, с. 156].

На сторінках журналу «Шлях освіти» у рубриці «Бібліографічний відділ» періодично публікувались огляди-рецензії видань українських, російських та зарубіжних авторів з питань вивчення дитини, а також подавались покажчики літератури з цієї проблематики.

Заявлена у статті тема є актуальною та різноманітною, тому вона заслуговує на подальше дослідження й висвітлення на основі залучення ширшого кола джерел, наприклад тих, що стосуються вивчення дітей з особливими потребами. У цілому ж на сторінках журналу «Шлях освіти», провідного на той час періодичного педагогічного видання (з 1922 р. до №2 1926 р. часопис виходив під назвою «Путь просвещения» («Шлях освіти»), з №1 1931 р. – «Комуністична освіта»), публікувались різноманітні матеріали зі злободенних проблем навчання, виховання і розвитку дітей.

Загальною тезою є твердження, що для успішної педагогічної діяльності знання внутрішнього світу дитини, її психології є необхідною умовою. Водночас за сучасного стану психолого-педагогічної освіти шкільний вчитель недостатньо підготовлений до здійснення неперервної роботи з вивчення дитини. Добре, коли він з власної ініціативи прагне позбутися таких недоліків своєї професійної підготовки. І в цьому йому може допомогти, зокрема, й досвід учених-педологів 20-х років ХХ ст.

Література

1. *Ананьин С.А.* Педологія / С.А. Ананьин // Путь просвещения. – 1923. – №4. – С. 39–54.
2. *Гільбух Ю.З.* Друге народження педології? / Ю.З. Гільбух // Радянська школа. – 1989. – №11. – С. 29–36.
3. *Гончаренко С.* Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко. – Вид. 2, доп., виправл. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 519 с.
4. *Декларація* Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей // Л.Д. Березівська. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : документи, матеріали і коментарі

/ Л.Д. Березівська; Ін-т педагогіки НАПН України. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 208–213.

5. *Залкінд А.* Сексуальне питання й так звані тяжкі діти / А.Залкінд // Путь просвещения. – 1925. – №1–2. – С. 33–44.
6. *Залужный А.* Методи изучения детского коллектива / А.Залужный // Путь просвещения. – 1925. – №4. – С. 114–126.
7. *Катков Е.С.* До проблеми й методики експериментального вивчення дитини й колективу в ранньому дитинстві / Е.С. Катков // Шлях освіти. – 1929. – №12. – С. 18–25.
8. *Макаров А.* Детские характеры как предмет педологического исследования / Арсений Макаров // Путь просвещения. – 1923. – №4. – С. 23–38.
9. *Мухина Е.О.* Діти-дезорганізатори / Е.О. Мухина // Шлях освіти. – 1929. – №12. – С. 46–52.
10. *О педологических* извращениях в системе наркомпросов: постановление ЦК ВКП(б) // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. документов. 1917–1973 гг. / сост. А.А. Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.Ф. Литвинов. – М.: Педагогика, 1974. – С. 173–175.
11. *Протопопов В.* Объективный метод изучения поведения человека и высших животных / В. Протопопов // Путь просвещения. – 1924. – №6. – С. 46–68.
12. *Рабинович В.* Трудно воспитываемый ребенок / В.Рабинович // Путь просвещения. – 1923. – №4. – С. 184–189.
13. *Сухомлинский В.А.* Чему и как учить наших детей: статья: машинопись с авторской правкой. – Центр. держ. архів вищих органів влади і управління України, ф. 5097, спр. 760, арк. 2–21.
14. *Сухомлинський В.О.* Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв. : у 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 147–416.
15. *Тарасевич М.М.* Дитяча нервовість як наслідок брутального поводження і фізичного насильства над дітьми / М.М. Тарасевич // Шлях освіти. – 1930. – №4. – С. 27–36.
16. *Тарасевич Н.* Педологія и ее значение в современном педагогическом строительстве / Н.Тарасевич // Путь просвещения. – 1923. – №4. – С. 1–22.
17. *Ушинський К.Д.* Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський // Вибр. пед. тв.: у 2 т. – Т. 1. – К. : Рад. шк., 1983. – С. 192–471.
18. *Шацкий С.Т.* Школа для детей или дети для школы? / С.Т. Шацкий // Путь просвещения. – 1922. – №1. – С. 83–94.

Анонси

Михайло АНТОНЕЦЬ Висвітлення проблеми вивчення дитини на сторінках журналу «Шлях освіти» (20-ті роки ХХ ст.)

У статті зроблено спробу розкрити основні напрями і значення висвітлення проблеми вивчення дитини на сторінках журналу «Шлях освіти» (20-ті роки ХХ ст.). Зокрема, розглянуто публікації, присвячені проблемам педології, науки, яка активно розвивалась в Україні у досліджуваний період.

Ключові слова: вивчення дитини, журнал «Шлях освіти», 20-ті роки ХХ ст., педологія.

Михаил АНТОНЕЦ

Освещение проблемы изучения ребёнка на страницах журнала «Путь просвещения» (20-е годы ХХ в.)

В статье сделана попытка раскрытия основных направлений и значения освещения проблемы изучения ребёнка на страницах журнала «Путь просвещения» (20-е годы ХХ в.). В частности, рассмотрены публикации, касающиеся проблем педологии, науки, которая активно развивалась в Украине в исследуемый период.

Ключевые слова: изучение ребёнка, журнал «Путь просвещения», 20-е годы ХХ в., педология.

Mykhailo ANTONETS

Highlighting the problem of child study in the journal «Shlyah osvity» (the 20th years of the XXth century)

The article attempts to uncover the basic trends and the value of highlighting the problem of child study in the journal «Shlyah osvity» (the 20th years of the XXth century). In particular, reviewed publications devoted to the problems of pedology, a science which has been actively developed in Ukraine in the analyzed period.

Keywords: child study, journal «Shlyah osvity», 20th years of the XXth century, pedology.

ПЕДАГОГИ-МИТЦІ: НИМИ ПИШАЄТЬСЯ УКРАЇНА

Мальовничий світ на полотні

Творчість художника Івана Онуфрійовича Гречухи добре znana освітянам. Саме педагогічним закладам митець щедро передав більшість своїх картин, будучи глибоко переконаним, що найвище служіння мистецтва – у формуванні духовного світу молоді, кращих почуттів любові до рідного краю.

Постійно діючі виставки живопису І.Гречухи у педагогічному училищі імені Тараса Шевченка, школі-інтернаті, аграрному ліцеї, загальноосвітніх школах № 1, 2, 5 м. Корсуня-Шевченківського (де понад 50 років проживає художник), Стеблівській, Сахнівській, Моринській школах, що на Черкащині, є естетичними осередками цих навчальних закладів, щоразу хвилюють творчу уяву учнів дивовижною красою природи, майстерно відтвореної на полотнах. Пейзажі та натюрморти митця милують око викладачів та студентів Інституту мистецтв Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, співробітників відділу мистецької освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та інших освітніх установ.

Нещодавно з великим успіхом відбулася виставка картин «Пейзажі рідного краю» І.Гречухи у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського. Свої враження від сонячних, сповнених позитивної енергії та оптимізму полотен художника професор НПУ імені М.П. Драгоманова Галина Падалка виразила віршем:

*На картинах Івана Гречухи
Різнобарв'я немовби співає.
Тони дивні душею сприймаю,
І дивитися хочеться, й слухать,*

*Увиразнює творчу дорогу
Тембрів-кольорів казка чарівна...
Ні! Не всі на планеті ми рівні.
Поміж нас є помічені Богом,*

*Дару сповнені, величі Духу
І найтонших чуттів поетичних.
Не зів'януть акорди музичні
На полотнах Івана Гречухи!*

Художник понад десять років працював викладачем у Корсунь-Шевченківському педагогічному училищі, викладаючи історію мистецтва та методику малювання. Випускники цього закладу і донині відвідують майстерню художника, де вчитель щедро ділиться секретами живопису.

Талант художника Івана Гречухи розквітнув на Черкащині. Перші враження від іконостаса церкви в с. Мошнах, де минуло дитинство майбутнього митця, визначили його творчу долю. Та складним і тернистим був життєвий шлях Івана Онуфрійовича. У трагічному 1941 р. сім'я втратила батька, який загинув у боях з фашистськими окупантами. Відтоді й розпочалося самостійне життя 11-літнього талановитого хлопчика, якому вже потрібно було